

publieke opinie : enquête-uitslag of sociaalpolitiek interactie- proces

'common sense' versus wetenschap

gerard hulsen

TWEEDE HELFT : INTERACTIE, ONDERZOEK EN CONCLUSIES

De interactie

Zoals gezegd, interpreteren mensen als gevolg van sociale interactie hun fysieke wereld (situatie) en sociale wereld (medeparticipanten), en laten hun gedrag tegenover beide daardoor bepalen. Bij de interpretatie gaat het om de definiëring van de situatie en van de medecommunicatoren, alsook om het ontwikkelen van een visie ofte wel een mening ten aanzien van het omgaan met die situatie en die medecommunicatoren. In het volgende stuk worden behandeld: de definiëring van de situatie, de meningsvorming rond het omgaan met de situatie, de definiëring van de medecommunicatoren, alsmede de invloed van dit alles op het handelen ten aanzien van de situatie en medecommunicatoren.

Definiëring van de situatie

De definitie van de situatie wordt in het communicatieproces gecreëerd; het is van begin af aan een strijdpunt ('issue') (Cobb, Ross en Ross 1976 : 130-131; Outshoorn 1986 : 14, 22). Sommigen zien een situatie wel als problematisch, anderen niet; sommigen zien er een individueel probleem in, anderen een collectief probleem; sommigen zien er een 'technisch' probleem in, anderen een 'moreel' probleem, etc. Uiteenlopende ervaringen en achtergronden, mate van betrokkenheid, e.d. spelen daarbij een rol. Sommigen hebben geen persoonlijke ervaring met de situatie,

anderen wel. Sommigen zijn gebaat bij de situatie, anderen juist bij verandering van de situatie, enz. Het feit dat communicatoren van mening verschillen wil overigens niet zeggen dat het onderwerp automatisch ook een politiek strijdpunt is; dat is het pas als het op de agenda van de besluitvormers staat.

We gaan wat dieper in op de achtergronden van die definiëringssrijd. Belanghebbenden laten zich bij de definiëring van het issue leiden door hun belangen. Daarbij zullen ze het issue zo definiëren dat zij zelf een cruciale rol krijgen in de communicatie en de oplossing van de problematiek. Elke definiëring legt namelijk de macht bij sommigen en niet bij anderen: de definitie bepaalt wie als invloedrijk gelden (Outshoorn 1986: 291). B.v. 'abortus' gedefinieerd als medische kwestie gaf medici aanzien in de gedachtenwisseling, maar gedefinieerd als een individuele morele kwestie werd hun rol als 'deskundigen' ondergraven en kregen vrouwen een sterkere positie. Verschillende categorieën communicatoren (belangengroeperingen e.d.) zullen de problematiek derhalve op uiteenlopende wijzen formuleren (Turner en Killian 1972: 192) en strijden voor algemeen gebruik van hun definitie; ze proberen hun eigen definitie bindend te laten zijn. Dit kan er toe leiden dat een heersende definitie verdrongen wordt door een andere.

Daarnaast is de definitie voorwerp van strijd omdat deze van invloed is op het met succes kunnen stellen van eisen aan besluitvormers (om de problematiek op hun agenda te plaatsen). De definitie bepaalt namelijk of een individuele of een collectieve oplossing het meest voor de hand ligt, en als het laatste het geval is, of een algemeen geldende en bindende ('politieke') oplossing noodzakelijk schijnt. Alleen als een dergelijke oplossing onontkoombaar lijkt, kunnen er met succes eisen aan besluitvormers worden gesteld. Abortus gedefinieerd als een medische kwestie vormde geen grond tot het stellen van eisen aan besluitvormers (wetswijziging), maar dat was wel het geval toen abortus als een 'politiek' probleem werd gedefinieerd (Outshoorn 1986: 291). Besluitvormers letten dan ook sterk op de definiëring van een strijdpunt bij hun afweging het op hun agenda te zetten. En zij kunnen op hun beurt het issue herdefiniëren. Ze kunnen daarmee de bedoeling hebben het strijdpunt beter politiek hanteerbaar/oplosbaar te maken (b.v. door het te herdefiniëren overeenkomstig de primaire scheidslijn in het politieke stelsel). Of zij kunnen het strijdpunt van zich af willen schuiven. B.v. als zij de problematiek 'technisch' definiëren, zijn zij niet (langer) aangewezen zich ermee te bemoeien. Ook kan door hen een studiec commissie worden ingesteld met de bedoeling het probleem 'weg' te definiëren ('verdragingscommissie') (Outshoorn 1986: 80, 296).

Ook de berichtgeving door de media is van invloed op de definiëring. De berichtgeving brengt teweeg dat de problematische situatie een 'publiek' probleem wordt, een probleem waarover gedachtenwisseling in het openbaar gewenst is. Verder zorgen de media voor een verheldering van de

verschillende definiëringen. Zij schetsen de problematiek binnen een kort bestek, nuances worden gelaten voor wat ze zijn.

Partijvorming zorgt ervoor dat de definities binnen partijen aan elkaar aangepast worden. Het eindresultaat is dat in het algemeen in de loop van het proces de definiëring van het onderwerp steeds uniformer en algemener wordt: op steeds meer mensen en situaties betrekking gaat hebben (Davison 1957 : 96; Cobb, Ross en Ross 1976 : 127).

Zoals uit het voorgaande blijkt, is de definiëring van de problematiek van grote invloed op het proces. We zullen daar nog een aantal voorbeelden aan toevoegen, te weten: de invloed van de definiëring op de publieke belangstelling voor het issue, op de partijvorming, op de politieke oplosbaarheid en op de houding van de media.

In de eerste plaats is de definitie van de problematiek van betekenis voor de kwaliteit en kwantiteit van de communicatoren. Door die definiëring voelen bepaalde personen en groeperingen (bevolkingscategorieën, beroepscategorieën, organisaties) zich wel, en anderen zich niet aangesproken en betrokken. En dat heeft gevolgen voor de kwantiteit, voelen zich veel of weinig mensen bij de kwestie betrokken. Niet elk issue zal in dezelfde mate de aandacht van het publiek trekken. Cobb en Elder (1975 : 112-113) onderscheiden vijf algemene kenmerken die beïnvloeden of een kwestie makkelijk of moeilijk in de publieke belangstelling komt, m.a.w. de publieke agenda haalt: specificiteit (abstract of concreet), sociale significantie (aantal mensen dat erdoor geraakt wordt), betekenis in de tijd (termijn waarop probleem speelt), complexiteit (technische ingewikkeldheid) en precedentwerking (wel of niet op eerdere ontwikkelingen aansluitend). Ze stellen dat naarmate de definiëring van de problematiek specifiek is, sociaal significanter, toenemend relevant in de tijd, technisch eenvoudiger, en minder precedenten kent, de kwestie makkelijker op de publieke agenda komt.

Volgens Outshoorn (1986 : 295-196) werd een issue als abortus door zijn definitie een 'popular' issue: de leek voelde zich ermee vertrouwd en zich in staat er een mening over te hebben. Daardoor ontstond er een brede publieke belangstelling. Overigens leidde het lekenkarakter tot een intens en breed conflict dat moeilijk oplosbaar was.

Volgens Tichenor c.s. (1973 : 45-47, 68) is de mate waarin de situatie als een sociaal conflict wordt gedefinieerd, nogal van invloed. Sociale conflicten stimuleren aandacht voor, en interpersoonlijke communicatie over de problematiek. Daarbij spelen de massamedia ook een rol, maar dat doen zij in feite bij elk issue: berichtgeving door de media bevordert de publieke aandacht voor (de aard van) een issue.

De definitie bepaalt voorts de lijnen waarlangs de partijvorming plaatsvindt. Bij 'morele' kwesties vindt de partijvorming langs levensbeschouwelijke/religieuze lijnen plaats, bij 'regionale' kwesties langs regionale lijnen,

etc. Definities die raken aan bestaande maatschappelijke scheidslijnen (werkgevers vs. werknemers, katholieken vs. protestanten (Ierland), Walen vs. Vlamingen (België) etc.), worden door de bestaande maatschappelijke organisaties opgepakt. Bij strijdpunten waarbij dat niet het geval is, zullen ad hoc ('single-issue') organisaties worden opgericht. Deze groeperingen zijn minder in de regels van het spel ingevoerd dan de bestaande groeperingen, waardoor de oplossing moeizamer verloopt (Outshoorn 1986 : 33). Niet alle issues zijn politiek even makkelijk oplosbaar. Een belangrijk onderscheid in dit verband is dat tussen 'valence'-issues en 'position'-issues (Outshoorn 1986 : 23). 'Valence'-issues hebben betrekking op iets dat volgens iedereen bevorderd of bestreden moet worden (b.v. discriminatie). De strijd gaat niet over het doel, maar over de middelen waarmee het doel moet worden bereikt, en de prijs daarvan. Deze issues lokken sterke, uniforme, affectieve responsen op. Bij 'position'-issues (als euthanasie) gaat het meningsverschil niet zozeer over de middelen en de kosten daarvan, maar over het doel zelf. Hierdoor worden er verschillende affectieve responsen opgeroepen. Deze issues zijn moeilijker oplosbaar, omdat zij zich slecht lenen voor compromissen.

De definiëring van de problematiek is verder van invloed op de houding van de media. In hoeverre is de problematiek voor journalisten aantrekkelijk om over te berichten? In welke mate wordt aan journalistieke selectiecriteria (relevantie, draagwijdte, etc.) voldaan? In dit kader zijn de media als 'sluiswachters' op te vatten.

Meningen over het omgaan met de situatie

Meningen over het omgaan met de situatie worden gedurende het communicatieproces gevormd en worden geënt op de definiëring van de situatie. Bij technisch gedefinieerde problematiek zal men naar technische oplossingen zoeken, bij de individuele of collectieve problematiek zal men naar respectievelijk individuele en collectieve oplossingen zoeken. Maar dan moeten deze oplossingen nog concreet ingevuld worden. Die invulling houdt verband met onderliggende oriëntaties, attitudes ('kijk op de wereld'). Dit geldt zowel voor individuen als voor groeperingen. Bij deze basisoriëntaties kan men denken aan maatschappelijke waarden (lopend van 'materialistische' waarden als autonomie, inspraak e.d.), opvattingen over gezag en moraal (drugs, seksualiteit e.d.), sociaal-economische opvattingen (over b.v. overheidsingrijpen, inkomensnivellering e.d.) (Daemen 1985 : 56-60).

Deze basisoriëntaties worden in de loop der jaren opgebouwd a.d.h.v. allerlei ervaringen, maar vooral worden ze beïnvloed door belangen, welke zijn terug te voeren op de positie in de maatschappij. We doelen hierbij ten aanzien van individuen op materiële positie, geslacht, woonplaats e.d.,

en bij organisaties op verticale positie (werkgevers vs. werknemers, rijk vs. gemeente) en horizontale positie (maatschappelijke-/economische-/arbeidssector, regio e.d.).

De mening van politici over de oplossing van de situatie is verder nog gebonden aan tactische overwegingen met betrekking tot het politieke bedrijf, beginselprogramma's, het regeerakkoord, en voorts aan interne afspraken (kabinetsoverleg, fractiediscipline).

De mening van de media inzake het omgaan met de situatie wordt ook beïnvloed door de publieksgroep die zij bedienen of zouden willen bedienen. Zij kunnen hun marktaandeel willen vergroten en derhalve hun mening aanpassen aan een zo groot mogelijk publiek. Van de andere kant kunnen zij hun lezers of kijkers juist 'prikkelend' door een mening te ventileren die in die publieksgroep ongebruikelijk is.

Maar het mag niet uit het oog worden verloren dat meningen over de oplossing van de situatie gedurende het proces, in de interactie feitelijk worden gevormd, dus onderhevig zijn aan sociale invloeden. De kijk van 'belangrijke anderen' en groeperingen, organisaties en media vormen referentiekaders, die richtinggevend, bijstellend, legitimerend en stabiliserend werken.

In alle fasen van het proces zullen er verschillen van mening over de oplossing van het probleem bestaan tussen de communicatoren. Zo wordt de mening van een groepering door de groepering als geheel aangehangen; individuele leden kunnen er best een andere mening op na houden (Nimmo 1978 : 269; Everts 1981 : 335). Zoals gesteld worden er in onderling overleg echter slechts een beperkt aantal visies zinnig geacht en getolereerd. Personen die een daarbuiten vallende (extreme) mening zijn toegedaan, worden niet serieus genomen. Ook de massamedia doen hier aan mee. Volgens Manschot (1974 : 125-128) besteden de media geen of op een negatieve wijze aandacht aan alles wat links van (politiek) 'driestromenland' is gesitueerd. En volgens 't Hart geldt Manschots conclusie ook voor de 'rechterzijde' ('t Hart en Kok 1985 : 141).

Maar in hoeverre is er nu sprake van meningsverandering gedurende het proces? De mening van organisaties, e.d. is nauwelijks aan verandering onderhevig, want deze is goed onderbouwd en sterk verankerd in belangen. Daarnaast is het zo dat de mening van organisaties door het bestuur wordt vastgesteld en door de achterban over het algemeen moeilijk is te wijzigen. Bovendien verliest een organisatie haar gezicht (ten opzichte van andere organisaties, politici en het publiek) door in het openbaar bakzeil te halen. Ze zal alleen van mening veranderen als dit door een algemene herdefiniëring van de situatie (ingegeven door b.v. een feitelijk veranderde situatie) noodzakelijk wordt, maar dan is in feite iedereen gedwongen zijn of haar standpunt te herzien. Wel kan een

organisatie, bijvoorbeeld vanuit tactische overwegingen, haar standpunt herformuleren.

Ten aanzien van de meningsverandering bij individuen is het onderscheid tussen 'information flow' en 'influence flow' belangrijk (Lin 1977 : 35). Personen raken op de hoogte en vergaren kennis door middel van de media, althans voor zaken die men niet direct in de eigen omgeving ervaart. Maar meningsvorming en opinieverandering vinden vooral plaats als gevolg van interpersoonlijke communicatie. Baur (1962 : 223-224, 226) vond bijvoorbeeld in het door hem geanalyseerde publieke-opinieproces, dat de personen die van mening waren veranderd, meer in interpersoonlijke communicatie betrokken waren geweest (zowel in primair als secundair verband) dan personen die niet van mening waren veranderd.

Baur (1962 : 222) onderscheidt vier soorten van meningsverandering : verandering van richting (b.v. van voor naar tegen), verandering van intensiteit, verandering van een eenzijdig standpunt naar een synthese van verschillende standpunten, en verandering van geen mening naar wel een mening. Baur vond in het door hem geanalyseerde proces dat de publieke opinie niet zozeer veranderde omdat de meningen van richting veranderden of omdat visies gecombineerd werden, maar omdat ze van intensiteit veranderden, en ook omdat personen zonder mening zich uiteindelijk een mening gingen vormen. Everts (1981 : 326-327, 349-350; 1982 : 546) vindt met betrekking tot de kernwapenproblematiek iets soortgelijks : niet de inhoud, maar de intensiteit van opvattingen en de aktiebereidheid is in de loop der jaren veranderd. De publieke opinie is uitgesprokener geworden : enerzijds is men in zijn mening intenser geworden, anderzijds is het aantal personen zonder mening verminderd. Ook andere onderzoekers komen tot dergelijke bevindingen. Andersen en Midttun (1985 : 328-329) spreken van een polarisatie in het door hen geanalyseerde proces. En Duckworth (1983 : 472) constateert dat het bijwonen van debatten (in een radiostudio) meningsvorming stimuleert (maar hoe kan het ook anders).

Dergelijke bevindingen zijn niet onverklaarbaar. Opinies kunnen op weinig of op onjuiste kennis zijn gebaseerd, maar informatie leidt daarom nog niet automatisch tot inhoudelijke verandering van mening. Onderliggende belangen (Baur 1962 : 223) en de bekende selectiviteitsprocessen (selectief blootstellen, waarnemen en onthouden, al dan niet gebaseerd op het vermijden van interne inconsistentie) spelen een belangrijke rol in het remmen van meningsverandering. Zowel voor- als tegenstanders kunnen met informatie hun voordeel doen en tot een betere argumentatie komen. Ook besluitvormers staan vooral open voor die informatie die in overeenstemming is met de beslissingen die zij wensen te nemen. Informatie zal er dus veelal voor zorgen dat opinies juist intenser worden. Voorlichtingscampagnes werken daarom nog wel eens averechts (Winkel 1983 : 114-117). Bij technische controversiële kwesties blijkt een verhoging in publiciteit tot verhoogde publieke oppositie te leiden; men kiest de veiligste

weg : afzien van fluoridering van het drinkwater, afzien van kernenergie, etc. (Sapolsky 1969 : 245, 247; Mazur 1981 : 109, 114). Baur's verklaring is dat propagandacampagnes (informele) tegenpropaganda opwekken (Baur 1962 : 216, 224). Overigens is het zo dat intensivering van opinies ook kan optreden als gevolg van (dramatische) gebeurtenissen (aanslagen, rampen, etc.) (Bogart 1972).

Volgens Baur (1962 : 226) was er met betrekking tot het door hem geanalyseerde publieke-opinieproces dan ook geen sprake van het vroeg-liberale model, namelijk van een rationele confrontatie van argumenten en visies, waarbij de beste argumenatie ('de waarheid') wint, maar eerder van bevestiging en aanvulling van meningen. Ook 't Hart (z.j. : 32) valt het op dat in het algemeen het argumenteren, het overtuigen van de tegenstander maar een beperkt onderdeel is van het gehele proces. Uitwisselen van informatie blijkt daarentegen erg belangrijk. Bij deze uitwisseling is eerder sprake van 'opinion sharing' tussen gelijkgestemde ('homophilous') personen, dan van 'opinion giving' en 'seeking' tussen 'actieven' en 'niet-actieven' (Troidahl en Van Dam 1965 : 629, 633-634).

Overigens worden door dit onderlinge verkeer de meningen duidelijker : weinig steekhoudende argumenten worden weggelaten, treffende daarentegen krijgen een prominentere plaats in de redenering, gebrekkige formuleringen worden verbeterd, etc. Daarbij komt dat de visies van de verschillende partijen in toenemende mate publiek worden. Individuele opinies worden hieraan aangepast, op een lijn gebracht, en worden daardoor gaandeweg minder uniek en krijgen meer het karakter van een keuze uit het scala van visies van de verschillende partijen (Baur 1960 : 211, 219). Doordat visies gedurende het communicatieproces uitkristalliseren, blijkt de discussie steeds helderder en vastomlijnder te worden (Baur 1960 : 218).

De definiëring van medecommunicatoren

Naarmate communicatoren zich langer bezighouden met de problematiek, worden zij - door interpersoonlijke en mediale communicatie - steeds beter bewust van het feit wie (individuen en groeperingen) zich daarmee bezighouden en welke positie zij innemen; zij leren elkaar kennen. Ze ontdekken in hoeverre de problematiek onder de mensen 'leeft', wie (potentieel) door de problematische situatie direct of indirect worden geraakt, wie sterk geïnteresseerd en goed geïnformeerd zijn ('opinion leaders', deskundigen), welke activiteiten ontplooid worden en welke actiebereidheid er bestaat (bij wie), enz. Ze ervaren wat groeperingen en organisaties ondernemen op het communicatieve en politieke vlak (b.v. buitenparlementaire acties, samenwerking, deelnemen aan politiek overleg), en wat hun invloed lijkt te zijn op de communicatie en de 'politiek', hoe groot hun gehoor is. Ook nemen ze kennis van het doen en laten van

politici en van de visie van de media zelf, van de ruimte die zij geven aan de verschillende individuen, groeperingen en politici om hun zegje te doen en wie ze goed gezind zijn, met wie zij zich identificeren. Ook de media onderling leren elkaars positie kennen.

Gaandeweg komen de participanten achter de uiteenlopende waarden en belangen waarvoor ieder staat, leren ze vanuit welke optiek er wordt geopereerd, en zijn ze steeds beter in staat om te bepalen wie op een lijn staan (en opereren) of gesteld kunnen worden, wat zij gemeen hebben met elkaar.

Kortom, men leert niet alleen dat bepaalde denkbeelden veel voorkomen (populair zijn), en andere niet, maar ook leert men dat de visies niet 'random' (op toevalsbasis) verspreid zijn over het publiek, maar vooral aangehangen worden door bepaalde verzamelingen communicatoren b.v. 'verandering van de bestaande situatie' door gedupeerden, door personen uit de lagere sociale klassen, door werknemersorganisaties, door de PvdA, door de Volkskrant, etc. en 'handhaving van de bestaande situatie' door beroepshalve (zakelijk) betrokkenen, door personen uit de hogere sociale klassen, door werkgeversorganisaties, door de VVD, door de Telegraaf, etc. Langzamerhand krijgt men dus een idee van de grootte en aard der aanhang van de verschillende partijen, inclusief de 'eigen' partij (geestverwanten) (Davison 1957 : 99-100). Ook krijgt men zicht op de ontwikkelingen die zich daarbij schijnen voor te doen : welke visies terrein winnen, en welke terrein verliezen.

Zoals gezegd speelt interpersoonlijke communicatie hierbij een rol; voor niet-alledaagse onderwerpen en het leren kennen van de posities van groeperingen, politici, e.d. is men voorts erg afhankelijk van de media. Men kan echter nooit van alle, maar slechts van een beperkt deel van alle interpersoonlijke en mediale communicatie kennis nemen. Men kan dus moeilijk, zo niet onmogelijk, een werkelijk volledig overzicht krijgen van hoe individuen en groeperingen over de kwestie denken.

Enquête-uitslagen kunnen echter in beginsel uitkomst bieden om op de hoogte te raken van de meningen onder individuen. Dit is dan ook een niet onbelangrijke maatschappelijke functie van enquête-onderzoek (Davison 1972 : 316-318). Probleem is evenwel dat er altijd onderwerpen zijn waar niet of nauwelijks, of pas in een laat stadium enquête-onderzoek naar wordt gedaan. Bovendien geldt hiervoor hetzelfde : ook hier zullen berichten 'gemist' worden.

De perceptie van andere communicatoren heeft dus in zekere mate het karakter van een taxatie. Over het algemeen blijken mensen - ook mensen die zich niet of nauwelijks met het onderwerp bezighouden - echter redelijk goed te taxeren welke posities de verschillende categorieën communicatoren innemen (Brady en Sniderman 1985 : 1073). Dat komt omdat men voor een dergelijke taxatie niet per se kennis van zaken hoeft te hebben; men kan zich namelijk ook op (in de loop der jaren opgebouwde) gevoe-

lens baseren. Mensen blijken op basis van hun voor- en afkeuren inzake de verschillende categorieën communicatoren die in een strijd betrokken zijn, de door hen ingenomen posities redelijk goed te kunnen schatten. Men blijkt er namelijk van uit te gaan dat de categorie waar men sympathiek tegenover staat, hetzelfde over de problematiek denkt, en de categorie die men niet mag, er anders over denkt. Men heeft door deze gevoelsmatige beoordeling echter wel de neiging te overdrijven. Niet alleen denkt men te sterk dat 'soortgenoten' er dezelfde denkbeelden op na houden: 'looking glass perception' (Fields en Schuman 1976 : 437; Brady en Sniderman 1985 : 1075), ook heeft men de neiging te polariseren, het verschil met andersdenkenden te overtrekken (Fields en Schuman 1976 : 446; Brady en Sniderman 1985 : 1065).

Dit kan er toe leiden dat er ten aanzien van de publieke opinie als geheel sprake is van misschattingen : de opvatting van de meerderheid wordt nogal eens voor minderheidsopvatting versleten en omgekeerd : 'pluralistic ignorance' (O'Gorman en Garry 1976 : 450; Taylor 1982 : 326). Kortom, definitie en werkelijkheid stemmen niet geheel overeen. Desalniettemin is de perceptie van andere communicatoren wel degelijk van invloed op de houding inzake die communicatoren.

Meningen inzake de relatie met medecommunicatoren

De definiëring van andere communicatoren gaat gepaard met meningsvorming over hen. Personen uit het grote publiek staan positief tegenover geestverwanten, maar niet tegenover tegenstanders. De 'eigen' partij ('wij') is 'goed', de andere partij(en) ('zij') niet. Tegenstanders worden 'zwart afgeschilderd'. Individuen en groeperingen die eenzelfde mening zijn toegedaan worden vertrouwd, dit in tegenstelling tot de andere communicatoren (Pierce en Lovrich 1983 : 632). En politici worden alleen gewaardeerd als zij handelen overeenkomstig de eigen visie. Ook heeft men meer op met geestverwante media, andere media worden al gauw als 'partijdig' beschouwd, van eenzijdige berichtgeving beschuldigd.

Professioneel betrokkenen (bestaande belangengroeperingen, politici, e.d.) hebben goede kennis van zaken en zijn bekend met elkaars activiteiten. Voor hen heeft het issue meer het karakter van een zakelijk geschil. Zij hebben daarom een minder gevoelsmatige beoordeling van anderen, dan het grote publiek. Zij baseren hun mening over de relatie met anderen vooral op gebleken deskundigheid, inzet, bereidheid tot onderhandelen of samenwerken, machtsreputatie, e.d. Politici en deskundigen vertrouwen belangengroeperingen dan ook meer dan het grote publiek (Pierce en Lovrich 1983 : 629). Het grote publiek daarentegen wordt door hen niet erg hoog ingeschat.

Onderzoek inzake Tweede-Kamerleden leverde het volgende op. De relatie tussen burgers en Kamerleden wordt gekenmerkt door 'disaffected representation', d.w.z. zij zijn negatief op elkaar georiënteerd (Daemen 1980 : 286, 277-280). Kamerleden hebben een uiterst negatief oordeel over de politieke onbenullen volgens de Tweede-Kamerleden. Ze hebben geen behoorlijke politieke kennis, letten meer op eigenbelang dan op algemeen belang, en zijn nauwelijks in politiek geïnteresseerd. Daarom zijn de Kamerleden in het geheel niet verbaasd dat de opvattingen van burgers over bepaalde strijdpunten fundamenteel afwijken van hun eigen opvattingen (Thomassen 1980 : 206). Eenzelfde negatief beeld van de burgers komt naar voren uit de rangschikking die Kamerleden maken naar hun waardering van informatiebronnen. Van meest naar minst gewaardeerd : maatschappelijke organisaties, eigen partij, regeringsinstellingen, contacten met (ingevoerde) individuen, massamedia, hoorzittingen, actiegroepen en opinieonderzoeken (Daemen 1980 : 284). Contacten tussen Kamerleden en burgers zijn dan ook schaars. Het gaat echter te ver om te stellen dat professioneel betrokkenen anderen beoordelen zonder dat er gevoelens aan te pas zouden komen ('wij' versus 'zij'). De eigen partij heeft toch een streepje voor.

De haat/liefdeverhouding van politici en vertegenwoordigers van belangengroeperingen met de media is overbekend. Zij hebben de media nodig, maar hebben vaak kritiek over de berichtgeving als het henzelf betreft. De media staan dan ook niet neutraal tegenover de verschillende politici en groeperingen (en partijen). Hoewel de tijd van de verzuiling voorbij is, wordt de berichtgeving nog wel gekleurd door affiniteit tot bepaalde bevolkingslagen, groeperingen en politieke partijen. Ook tussen de verschillende media is er sprake van onderlinge positieve of negatieve waardering (gebaseerd op ideologische affiniteit, maar ook op 'kwaliteit'). Tenslotte zijn er een aantal algemene trends aan te wijzen. Sommige belangengroeperingen worden door iedereen vertrouwd en andere gewantrouwd. Verder worden politici in het algemeen eerder gewantrouwd dan vertrouwd. Overheidsorganen die op het betreffende gebied deskundig zijn, genieten daarentegen wel ieders vertrouwen (Pierce en Lovricht 1983 : 629).

Ook ten aanzien van de massamedia is een algemene lijn te ontdekken. Televisie wordt als een betrouwbaarder, belangrijker en onmisbaarder medium gezien dan de radio of de dagbladen (NOS-KLO 1989). Als verschillende media tegenstrijdig zijn in berichtgeving, wordt de televisie het meest vertrouwd. Ook binnen mediatypen is er iets soortgelijks te constateren : bepaalde kranten ('kwaliteitskranten') genieten meer prestige dan anderen.

Involed van de interactie op het handelen t.a.v. medecommunicatoren

De interactie is van invloed op het handelen ten aanzien van medecommunicatoren (Davison 1957 : 100-102; Lang en Lang 1984 : 129 e.v.). Laten we eerst nagaan hoe de communicatie tussen individuen daardoor wordt beïnvloed. Denkt men, door de interactie, dat men er een populaire mening op na houdt, dan zal men deze gemakkelijk uiten, zonder zich te bekommeren over de vraag tot welk 'kamp' de toehoorder behoort. Houdt men er naar eigen idee een impopulaire mening op na, dan uit men deze alleen, wanneer men denkt een geestverwant voor zich te hebben (Noelle-Neumann 1977 : 151). Is dat niet het geval, dan zal men er al gauw het zwijgen toe doen, omdat men bang is sociaal geïsoleerd te raken. En heeft men geen vastomlijnde denkbeelden over een bepaalde kwestie, dan geeft men een mening waarvan men denkt dat die in de mode is.

Het gaat bij de invloed van de interactie overigens minder om de meningen op een bepaald moment, dan om de richting waarin de meningsvorming zich lijkt te bewegen (b.v. liberaler) (Marsh 1984 : 70; Noelle-Neumann 1974 : 46). Men kan het idee hebben dat men een minderheidsstandpunt huldigt, maar tegelijk het vertrouwen hebben aan de winnende hand te zijn, waardoor de dreiging van sociale isolatie minder serieus wordt genomen (Noelle-Neumann 1974 : 45; Taylor 1982 : 333).

Noelle-Neumann (1974 : 44; 1977 : 144) heeft deze verschijnselen op macro-niveau bestudeerd en kreeg bekendheid met haar 'Schweige-Spirale'. De als (steeds meer) populair waargenomen opinies worden vrijelijk geuit en dus veel gehoord, waardoor zulke opinies nog populairder lijken en makkelijker geuit zullen worden. De als (steeds minder) populair waargenomen opinies worden weinig geuit en dus weinig gehoord, waardoor zulke opinies nog minder populair lijken en nog moeilijker geuit zullen worden. Het resultaat is een 'zwijgspiraal'.

De interactie leidt bij de aanhangers van de impopulaire visie dus tot een beperking van de gedachtenwisseling tot geestverwanten. Er is echter veelal een harde kern van personen die zich - ongeacht de stand of ontwikkeling van het opinieklimaat - niet laat remmen in het publiekelijk uiten van hun mening. Zij zijn niet bang voor sociale isolatie (Noelle-Neumann 1974 : 48, 49). Deze mening kan daarom best nog wel gehoord worden en zodoende ook als nog lang niet zo onpopulair worden waargenomen, waardoor men weer minder geremd wordt deze mening te uiten. En zo kan er een omgekeerd spiraalproces op gang komen.

Natuurlijk heeft de interactie ook invloed op de uitingen van (woordvoerders van) groeperingen en politici. Het waarnemen van publieke en politieke steun maakt hen zelfverzekerder in hun optreden (Lubbers). In het omgekeerde geval zullen zij zich echter niet laten weerhouden van het uiten van hun mening. Zij moeten immers opkomen voor de belangen

waar zij voor staan. Politici zullen juist extra de publiciteit zoeken, om hun visie nog eens toe te lichten. Daarbij worden impopulaire meningen verpakt in minder afstotende bewoordingen (eufemismen). Voor groeperingen die weinig gehoor vonden in de interactie, kan dit aanleiding zijn tot een verandering van het gedragsrepertoire. Ze kunnen naar de rechter stappen, het recht in eigen hand nemen ('burgerlijke ongehoorzaamheid') en/of overgaan tot andere acties, vaak publieksvriendelijke acties die veel publiciteit geven en de publieke steun zullen verhogen, maar ook druk op de ketel zetten (b.v. controleurs die voor één dag afzien van kaartcontrole bij het openbaar vervoer, politiepersoneel dat voor één dag fout-parkeren door de vingers ziet, e.d.).

Toch zijn niet alle groeperingen even gevoelig voor in de interactie gebleken negatieve reacties van anderen op hun acties. Gebrek aan publieke en politieke steun kan ook tot publieksonvriendelijke acties leiden; door sommige groeperingen wordt dan ook herhaaldelijk de grens van publieksvriendelijkheid overschreden. Negatieve reacties van het publiek worden dan van minder belang geacht dan de te verwachten politieke invloed van de acties. Soms blijkt publieke afkeuring in het geheel niet remmend te werken. Groeperingen die hun publieke en politieke steun helemaal hebben verspeeld en 'gemarginaliseerd' zijn, zoals de 'autonomen' onder de krakers, kiezen vaak voor een steeds hardere opstelling tegenover het publiek en de politiek, waardoor het publiek en de overheid op hun beurt weer negatiever op de groepering reageren. Kortom, de interactie escaleert.

Omgekeerd is het zo dat het optreden van groeperingen en partijen anderen kan aantrekken. Het waarnemen van bepaald gedrag (demonstraties, blokkades, hinderen (Greenpeace), e.d.) als succesvol, versterkt gevoelens, overtuigingen en gedrag in die richting (Smith 1970 : 40-42). Individuen worden lid van een groepering of gaan aan acties van die groepering meedoen. Volgens Granovetter (1978 : 1420-1429) neemt men pas aan collectief gedrag deel nadat een persoonlijke drempel is overschreden als gevolg van het feit dat een bepaald aantal mensen in het vertonen van het gedrag is voorgegaan. Ten aanzien van de personen die in het gedrag voorgaan, speelt naast het aantal ook de kwaliteit (gelijkgestemd of niet) een rol (vrienden tellen dubbel!).

Waarneming van gebrek aan succes van de eigen groepering of partij en succes van een andere groepering of partij kan bij 'zwakke' groeperingen en partijen interne strijd (met opsplitsingen) teweegbrengen, maar ook samenwerking en krachtenbundeling.

Voor de media kan het optreden van bepaalde groeperingen en politici aanleiding zijn tot het stelselmatig in een kwaad daglicht stellen van hen ('hetze'). Vooral de Telegraaf reageert nog wel eens op deze wijze. De berichtgeving door bepaalde media kan er dan ook voor zorgen dat zij minder welkom zijn bij bepaalde groeperingen en politici dan in het ver-

leden. Politici en woordvoerders van organisaties kunnen weigeren zich opnieuw te laten interviewen. Meestal kunnen zij dit echter niet veroorloven en spreken ze stringente condities af, waaronder komende vraaggesprekken moeten plaatsvinden. Voor individuen kan het gedrag van de media aanleiding zijn tot het schrijven van (boze) brieven of het opzeggen van het lidmaatschap of abonnement.

Invloed van de interactie op het handelen inzake de situatie

Een belangrijke vraag is hoe de interactie het handelen ten aanzien van de situatie beïnvloedt. In de inleiding zijn al de belangrijkste momenten geschetst. De interactie beïnvloedt of men zich wel of niet met verandering van de situatie gaat bezighouden, en of men dat individueel of collectief doet, hetgeen gevolgen heeft voor de personen en instanties die worden benaderd: 'vakmensen' of groeperingen en besluitvormers.

Bij publieke-opinieprocessen gaat het, zoals gezegd, om situaties die voorwerp van politieke besluitvorming worden of zijn. De vraag wordt dan: wat is de invloed van de interactie op het collectief handelen t.a.v. de situatie m.a.w. op de politieke besluitvorming? En hoe is de invloed gestructureerd? Hoe worden de meningen van de verschillende communicatoren in de politieke besluitvorming verwerkt, hoe zwaar wegen zij? Bovendien kan men kijken naar de invloed van de interactie op het individueel handelen n.a.v. de collectieve besluitvorming, op de naleving van de genomen besluiten door de burgers.

Bij onderzoek naar de effecten van de interactie op de besluitvorming kan men twee soorten onderscheid maken. In de eerste plaats kan men kijken naar de invloed van de verzameling individuele meningen, maar ook kan men de georganiseerde meningen meenemen. In de tweede plaats kan men de invloed op de politici bestuderen, of de invloed op de besluitvorming in de praktijk (de politieke agendering en de totstandkoming van beleid).

Helaas is er - zowel in Amerika als Nederland - maar weinig onderzoek gedaan in deze. Amerikaanse onderzoeken (Monroe 1978: Page en Shapiro 1983; Brooks 1985) vergelijken de resultaten van opiniepeilingen met het door de overheid gevoerde beleid. Zij negeren daarmee dus de invloed van georganiseerde meningen. Page en Shapiro (1983: 185-186, 188-189) stellen op grond van hun onderzoek dat het vaker zo is dat veranderingen in de publieke opinie voorafgaan aan veranderingen in beleid, dan andersom. Dat wijst er op dat de interactie dus in bepaalde gevallen tot besluitvorming kan leiden.

Het onderzoek dat in Nederland is gedaan, betreft enerzijds onderzoek naar de invloed van de interactie op Tweede-Kamerleden (o.a. Bos c.s. 1971; Van Maarseveen 1980), anderzijds onderzoek naar de invloed van de

interactie op de totstandkoming van regeringsmaatregelen in de praktijk (Van Putten 1980).

Parlementsleden zijn van mening dat pressie, uitgeoefend d.m.v. een persoonlijke benadering, zoals het op bezoek komen bij Kamerleden of het schrijven van wetenschappelijke artikelen in de desbetreffende vakpers, meer effect sorteert dan pressie, uitgeoefend m.b.v. massale methoden, zoals het demonstrerend aanbieden van een petitie. Naar hun zeggen is het aantal mensen dat een petitie ondertekent ook niet van invloed op de aandacht voor die petitie (Van Maarseveen 1980 : 290-300).

Onderzoek naar de invloed van demonstraties - gehouden op het Binnenhof - op standpunten van Tweede-Kamerleden leverde het volgende op. Het bleek dat slechts in een van de veertien onderzochte demonstraties invloed kon worden vastgesteld. Het betrof hier een demonstratie die zich van andere onderscheidde o.a. in zijn massaliteit (Bos e.a. 1971 : 417-440). Maar hoe het ook zij, afgevaardigden vinden dat burgers, behoudens het kiezen, geen directe invloed dienen te hebben op de besluitvorming. Ook vinden zij dat hun partij hen geen bindend stemvoorschrift kan geven (Lipshits 1980 : 226-227). Afgezien van vrije kwesties stemmen de afgevaardigden in de praktijk overeenkomstig het stemadvies van de fractiespecialist(en) en/of fractievergadering. In feite zijn zij dus gebonden aan hun fractie (fractiediscipline) (Van Schendelen 1980b:99-117).

Met betrekking tot de invloed van de interactie op de besluitvorming kunnen we enerzijds kijken naar de politieke agendering, anderzijds naar de totstandkoming van beleid. Volgens Outshoorn (1986 : 66, 292-294, 301) wordt een issue pas op de politieke agenda geplaatst als die agenda voldoende ruimte bevat, er voldoende maatschappelijke steun voor is en als het issue politiek oplosbaar is, d.w.z. als het strookt met de primaire scheidslijn in het politieke stelsel (in Nederland sociaal-economisch van aard). Issues die niet met die scheidslijn stroken, worden in principe niet op de agenda gezet. Pas bij langdurige maatschappelijke druk bestaat er enige kans op politieke agendering. De media kunnen door het wel of niet onder de publieke aandacht houden van de kwestie, een grote invloed hebben in deze. Maar dan nog kunnen besluitvormers proberen een beslissing uit te stellen, of het issue alsnog van de agenda proberen te voeren. Goede voorbeelden hiervan zijn issues als abortus, euthanasie, e.d.

Zoals gesteld is de besluitvorming een zaak van de 'politieke osmose' (regering en regeringsfracties) en speelt het regeerakkoord daarbij een belangrijke rol. Dat groeperingen (pressiegroepen) enige invloed hebben, lijkt geen twijfel (Van Goor 1985 : 122). Welke groeperingen invloed hebben en welke factoren daarbij een rol spelen, zijn echter vragen waarover nog maar weinig bekend is. Uit onderzoek van Van Putten (1980 : 264) naar de totstandkoming van acht regeringsmaatregelen blijkt dat niet alle groeperingen even veel invloed hebben. Niet alle groeperingen zitten in het georganiseerd overleg (of worden daarvoor uitgenodigd), en ambtena-

ren en ministers staan niet voor alle groeperingen in gelijke mate open; meepraten betekent nog niet invloed. Zo schijnen adviesorganen geen invloed te hebben. De politieke kleur van de regering blijkt een rol te spelen bij het honoreren van wensen (b.v. van werkgevers vs. werknemers). Verder zal van belang zijn in welke mate de overheid van de groepering afhankelijk is in verband met de vorming of de uitvoering van beleid. Een rol speelt of de groepering belangrijke informatie of kennis en deskundigheid bezit, en of zij (brede) publieke steun voor het beleid kan mobiliseren of onthouden (Van Goor 1985 : 122-123).

Kortom, niet alle in de interactie geventileerde individuele meningen wegen even zwaar, en datzelfde geldt voor georganiseerde meningen. Maar in zijn algemeenheid gesteld, blijken georganiseerde meningen zwaarder te wegen dan individuele, massaliteit blijkt geen factor van betekenis ('t Hart en Kok 1985 : 143).

Tenslotte nog iets over de invloed van de interactie op de naleving van besluiten door burgers. Men leeft besluiten eerder na wanneer zij in overeenstemming zijn met de eigen visie. Verder speelt de waargenomen maatschappelijke inspraak en de eigen invloed op de besluitvorming een rol (Gatlin, Giles en Cataldo 1978 : 985-995; Giles en Gatlin 1980 : 722-746).

ONDERZOEK

Het zal geen verbazing wekken dat de beschouwing van publieke opinie vanuit een symbolisch interactionistisch kader gevolgen heeft voor het doen van onderzoek (Blumer 1969 : Wester en Vennix 1988).

In principe moet eerst de leefwereld van de communicatoren worden onderzocht, en beschreven hoe zij de fysieke werkelijkheid en elkaar zien, en welke relatie dit heeft met hun handelen (inzake elkaar en deze fysieke werkelijkheid). Daarvoor moet de onderzoeker enerzijds 'open' waarnemingstechnieken gebruiken - hij moet zich verplaatsen in de positie van de communicatoren, hij moet participant worden - en moet hij anderzijds zoveel mogelijk verschillende waarnemingstechnieken gebruiken. Daarbij dient hij passende, maar voorlopige begrippen ('sensitizing concepts') te ontwikkelen en dient hij deze door de verschillende onderzoeken voortdurend aan te scherpen. Met andere woorden : hij moet dus niet vooraf scherp omschreven begrippen gaan meten, maar deze begrippen door middel van onderzoek gestalte laten krijgen.

Men moet onderzoek dus starten met 'open' technieken, technieken die zo min mogelijk vooraf structureren, m.a.w. kwalitatieve methoden. Men kan daarbij denken aan participerende observatie, case studies, open vraaggesprekken, ingezonden brieven (Brunt 1978; Hulsen 1984; Hulsen en De Haas 1988). Niet alleen dient men daarbij zoveel mogelijk verschillende

technieken te gebruiken, maar ook dient men binnen technieken zo gedifferentieerd mogelijk te werk te gaan. Bij ingezonden brieven dient men bijvoorbeeld brieven uit verschillende kranten te nemen, want de ingezonden brieven verschillen nogal sterk tussen kranten (Hulsen 1984 : 225-235).

Na dit kwalitatieve onderzoek kan men met meer kwantitatief onderzoek starten. Brouwer (1968 : 57) is van mening dat men vraaggesprekken in het kader van een enquête mag opvatten als een steekproef uit de populatie van gesprekken die over het onderwerp in kwestie plaatsvinden. Althans als het een onderwerp betreft waarover de ondervraagden in het algemeen bereid zijn met willekeurige andere personen van gedachten te wisselen. In de interviewsituatie spelen volgens Brouwer dezelfde factoren een rol als in gesprekken in het gewone dagelijkse leven met bijvoorbeeld kennissen en burens: aan de kant van de ondervraagde geheugenzwakheden, 'response sets' als sociaal wenselijk of extreem antwoorden, het overal mee (on)eens zijn e.d., en aan de kant van de ondervrager 'interviewer effects', d.w.z. zijn optreden en uitstraling (kenmerken, houding, verwachtingen e.d.). 't Hart (1983 : 16-17) voegt daar nog aan toe dat vraaggesprekken veelal door gezinsleden worden bijgewoond en beïnvloed, en daardoor aan authenticiteit winnen. Een bekend probleem is echter dat van vragen, door de wijze van formuleren, een suggestieve werking kan uitgaan; het 'goede' antwoord is vaak impliciet al gegeven. Dit leidt bij enquêtes met vastgelegde vragen dus tot een systematische vertekening.

Een ander probleem is dat communicatie buiten het individuele vlak buiten beschouwing worden gelaten; er vindt toch ook veel communicatie plaats binnen en tussen en door groeperingen, in de media, e.d. Blumer (1948 : 542-549) staat dan ook afwijzend tegenover een steekproef die representatief is voor individuen. Hij stelt dat een steekproef representatief moet zijn voor de functionele eenheden die zich met het issue bezighouden, en dat de resultaten gewogen moeten worden naar de invloed op de besluitvorming.

CONCLUSIES

Aan de hand van het materiaal dat de voorgaande presentatie heeft opgeleverd, zullen we nu de 'common sense' opvatting dat de publieke opinie gelijkgesteld kan worden aan een enquête-uitslag, beoordelen. Dat materiaal leert ons dat die opvatting dringend rectificatie behoeft. Die opvatting getuigt namelijk van reductionisme: in de eerste plaats is er sprake van psychologisme, de publieke opinie wordt atomisch opgevat en in de tweede plaats wordt publieke opinie als statisch opgevat. We lichten dat toe.

ad 1. Publieke opinie is meer dan een optelsom van individuen. Wanneer individuen puur als op zichzelf staande wezens zouden fungeren (in een sociaal vacuum), zou hun denken en doen anders zijn. Zonder interactie zouden mensen niet of anders over de werkelijkheid hebben gedacht, er geen of een andere mening inzake het omgaan met die werkelijkheid op hebben nagehouden, en zouden zij zich ook anders hebben gedragen. Publieke opinie is een sociaal verschijnsel.

De sociale interactie behelst het interpreteren van de (zowel fysieke als sociale) wereld. Dit gebeurt door het uitwisselen van informatie, het uitproberen van interpretaties, het strijden voor het eigen gelijk, het traceren van andermans denkbeelden, e.d. De perceptie (van het denken en doen) van anderen (individuen, groeperingen, partijen) is van grote invloed op het eigen denken en handelen. Onder invloed van anderen wordt de situatie gedefinieerd en worden denkbeelden over het omgaan met die situatie gevormd en veranderd: versterkt of verzwakt, en bijgesteld. Meningsvorming gebeurt niet in een sociaal vacuum; daarom hangen meningen ook niet als los zand aan elkaar, maar hebben ze een relatie met elkaar. Dat wordt nog versterkt door het feit dat er in de interactie normen ontstaan ('emergent norms') ten aanzien van het scala standpunten over de oplossing van de problematiek, die regulerend werken, waaraan men zich dient te conformeren.

Verder ligt in het gebruik van opiniepeilingen impliciet besloten dat alle meningen even makkelijk geuit worden. Dat is zeker niet het geval. Men laat zich in zijn uitingen beïnvloeden door wat men in de interactie waarneemt, en men anticipeert in zijn uitingen op de reacties van anderen. Die waargenomen sociale context kan remmend of stimulerend werken. Denkbeelden en handelingen die men als populair of effectief waarneemt, worden makkelijker tentoongespreid dan andersoortige denkbeelden en handelingen. Daardoor ontstaat er op macroniveau een vertekening ten gunste van wat als heersende, populaire opvattingen wordt waargenomen. Opiniepeilingen doen, door het feit dat zij de sociale interactie aan het gezichtsveld onttrekken, vergeten dat alle communicatoren zijn ingebed in sociale verbanden: primaire groepen, netwerken, informele en formele groeperingen en partijen. En niet individuen maar groeperingen spelen de belangrijkste rollen in het proces. In en tussen groeperingen vindt overleg en krachtenbundeling plaats. Groeperingen zorgen voor de dynamiek van het proces. Ook de media nemen een belangrijke plaats in het geheel in. Zij brengen mensen op de hoogte van de bestaande situatie ('agenda-setting'), maken mensen bewust, berichten over actuele ontwikkelingen, vormen platforms voor discussie, legitimeren denkbeelden, vormen instrumenten voor het mobiliseren van publieke steun, etc.

Ook aan de invloed van de publieke opinie op de politiek zien we dat de publieke opinie niet als een verzameling losstaande meningen moet worden beschouwd. Niet alleen is het niet zo dat individuele meningen onder-

ling even zwaar wegen, ook is duidelijk geworden dat de publieke opinie als verzameling ongeorganiseerde meningen geen noemenswaardige politieke kracht heeft; massaliteit geeft nog geen politieke kracht.

Georganiseerd heeft de publieke opinie meer kracht. Het stellen van politieke eisen aan besluitvormers en het beïnvloeden van de besluitvorming verloopt dan ook niet zozeer via individuen, alswel via groeperingen en allianties van groeperingen. Deze beïnvloeden de besluitvormers direct (o.a. via het gestructureerde overlegcircuit), alsook indirect, via het creëren van publieke steun voor de gestelde eisen en de voorgestelde politieke oplossing.

Op basis van het voorgaande moet men daarom vraagtekens zetten bij steekproeven die bestaan uit individuen; er vindt immers niet alleen communicatie op individueel vlak plaats. Zoals Blumer duidelijk maakt, dient een steekproef getrokken te worden uit de functionele eenheden die zich met het issue bezighouden.

ad 2. De 'common sense' opvatting verduistert het feit dat publieke opinie een proces is. Eenmalige enquêtes zijn slechts momentopnames van dat proces. De publieke opinie is niet statisch maar dynamisch, is in beweging. De publieke opinie wordt gekenmerkt door ontwikkelingen. De publieke opinie is geen doelloos verschijnsel met een toevallige vorm, maar collectief gedrag met een eigen dynamiek, een proces dat door de participanten gecreëerd wordt ('emergent reality'), en een bepaalde richting uitgaat. Het onderwerp van aandacht komt niet zomaar uit de lucht vallen, maar wordt gevormd omdat bepaalde mensen een bestaande situatie als problematisch ervaren, de situatie als een collectief probleem definiëren, en streven naar een algemeen geldende en bindende oplossing, en op politieke besluitvorming aansturen. In de loop van dat proces raken steeds meer mensen bij het proces betrokken, raken de participanten steeds meer gegroepeerd, formeel en informeel, hetgeen uitmondt in partijen. De media mengen zich (gefaseerd) in het proces, en tonen daarbij zowel een kwantitieve als kwalitatieve ontwikkeling en tevens onderlinge interactie. De communicatie wordt steeds helderder en vastomlijnder, kristalliseert uit (de definitie van de problematiek wordt algemener, meningen worden gepolijst, partijen worden homogener, etc.). Populaire opinies worden steeds vaker gehoord, impopulaire steeds minder vaak ('zwijspiraal'). Enz.

De veel gehuldigde opvatting dat de publieke opinie synoniem zou zijn met een enquête-uitslag, blijkt dus nogal simplistisch en aanvechtbaar te zijn. Beter is het om publieke opinie vanuit een symbolisch interactionistisch kader te zien en te omschrijven als een sociaalpolitiek interactieproces, een communicatieproces verbonden met besluitvorming. De regelmatig geventileerde opmerking dat de wetenschap na veel pijn en moeite tot een antwoord op een vraagstuk komt, dat met gezond verstand meteen te geven was, gaat hier dus niet op. Hopelijk zal het hier gepresenteerde

materiaal leiden tot een wat beter begrip van, en wat meer interesse voor het verschijnsel publieke opinie op zich, dus los van de specifieke onderwerpen waarop de publieke opinie betrekking heeft: 'onbekend' maakt immers 'onbemind' (en niet gepraktiseerd). Het is vanwege de genoemde 'common sense' opvatting over publieke opinie niet verrassend dat er, wat fundamenteel empirisch onderzoek betreft, een grote achterstand valt in te halen ten opzichte van het gebruikelijke onderzoek ('koppen tellen').

LITERATUURLIJST

- Allport, F.G. (1937), Toward a science of public opinion, *Public Opinion Quarterly*, 7-23.
- Andersen, S.S. en Middtun, A. (1985), Conflict and local mobilization: the Alta Hydropower Project, *Acta Sociologica*, 317-335.
- Baur, E.J. (1960), Public opinion and the primary group, *American Sociological Review*, 208-219.
- Baur, E.J. (1962), Opinion change in a public controversy, *Public Opinion Quarterly*, 212-226.
- Blumer, H. (1948), Public Opinion and public opinion polling, *American Sociological Review*, 542-549.
- Blumer, H. (1969), *Symbolic interactionism: perspective and method*. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Bogart, L. (1972), *Silent politics: polls and the awareness of public opinion*. New York, Wiley.
- Bos, J.J. e.a. (1971), Invloed van demonstranten op de standpunten van Tweede Kamerleden, *Acta Politica*, 417-440.
- Brady, H.E. en Sniderman, P.M. (1985), Attitude attribution: a group basis for political reasoning, *American Political Science Review*, 1061-1078.
- Brooks, J.E. (1985), Democratic frustration in the Anglo-American politics: a quantification of inconsistency between mass public opinion and public policy, *Western Political Quarterly*, 250-261.
- Brouwer, M. (1968), *Stereotypen als folklore*. Vinkeveen, Fringilla.
- Brunt, L. (1978), Lectori Salutem. Voor- en nadelen van brievenonderzoek, *Kennis en methode*, 113-126.
- Chaffee, S.H. (1975), The diffusion of political information, pp. 85-128 in Chaffee, S.H. (Ed.), *Political communication. Issues and strategies for research*. Beverly Hills, Sage.
- Cobb, R.W. en Elder, C.D. (1975), *Participation in American politics. The dynamics of agenda-building*. Baltimore, John Hopkins Press.
- Cobb, R., Ross, J.K. en Ross, M.H. (1976), Agenda building as a comparative political process, *American Political Science Review*, 126-138.
- Daemen, H.H. (1980), Gekozen over kiezers, pp. 237-289 in Van Schendelen, M.P. e.a., *Leden van de Staten-Generaal...* Den Haag, Vuga.
- Daemen, H.H. (1985), De politieke cultuur, pp. 40-62 in Andeweg, R.B. e.a. (Red.), *Politiek in Nederland*. Alphen aan den Rijn, Samson Tjeenk Willink.
- Davison, W.P. (1957), The public opinion process, *Public Opinion Quarterly*, 91-106.

- Davison, W.P. (1972), Public opinion research as communication, *Public Opinion Quarterly*, 311-322.
- Downs, A. (1972), Up and down with ecology - the "issue-attention cycle", *The Public Interest*, 38-50.
- Duckworth, F.C. (1983), On the influence of debate on public opinion, *Political Studies*, 463-478.
- Everts, Ph.P. (1981), Wat vinden "de mensen in het land" ? - Openbare mening en kernwapens, *Acta Politica*, 305-354.
- Everts, Ph.P. (1982), The mood of the country : new data on public opinion in the Netherlands on nuclear weapons and other problems of peace and security, *Acta Politica*, 497-553.
- Fields, J.M. en Schuman, H. (1976), Public beliefs about the beliefs of the public, *Public Opinion Quarterly*, 427-448.
- Gatlin, D.S., Giles, M.W. en Cataldo, E.F. (1978), Policy support within a target group : the case of school desegregation, *American Political Science Review*, 985-995.
- Giles, M.W. en Gatlin, D.S. (1980), Mass-level compliance with public policy : the case of school desegregation, *Journal of politics*, 722-746.
- Granovetter, M. (1978), Threshold models of collective behavior, *American Journal of Sociology*, 1420-1443.
- Habermas, J. (1978), *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Darmstadt, Luchterhand.
- Hulsen, G. (1984), Ingezonden brieven : een literatuurinventarisatie, *Masscommunicatie*, 225-235.
- Hulsen, G. en De Haas, W. (1988), Inhoudsanalyse, pp. 365-390 in Derksen, W. e.a. (Red.), *De praktijk van onderzoek. Problemen bij onderzoek van politiek, bestuur en beleid*. Groningen, Wolters-Noordhoff.
- Hulsen, G., De Haas, W. en 't Hart, H. (1985), De publieke opinie rond een gifwijk - toetsing van een model, *Acta Politica*, 209-222.
- Lang, K. en Lang, G.E. (1984), The impact of polls on public opinion, pp. 129-142 in Martin, L.J. (Ed.), *Polling and the democratic consensus*. Beverly Hills, Sage.
- Lin, N. (1971), Information flow, influence flow and the decision-making process, *Journalism Quarterly*, 33-40, 61.
- Lipschits, I. (1980), Kamerlid en partij, pp. 215-231 in Van Schendelen, M.P. e.a., *Leden van de Staten-Generaal...* Den Haag, Vuga.
- Manschot, B. (1974), *Media, macht en mensen*. Amsterdam, Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Marsh, C. (1984), Back on the brandwagon : the effect of opinion polls on public opinion, *British Journal of Political Science*, 51-74.
- Mazur, A. (1981), Media coverage and public opinion on scientific controversies, *Journal of Communication*, 106-116.
- Monroe, A.D. (1978), Public opinion as a factor in public policy formation, *Policy Studies Journal*, 542-548.
- Nimmo, D. (1978), *Political communication and public opinion in America*. Santa Maria, Goodyear.
- Noelle-Neumann, E. (1974), The spiral of silence. A theory of public opinion, *Journal of Communication*, 43-51.

- Noelle-Neumann, E. (1977), Turbulences in the climate of opinion : methodological applications of the spiral of silence theory, *Public Opinion Quarterly*, 143-158.
- NOS-Kijk- en Luisteronderzoek (1989), *Meningen over media II*. Hilversum.
- Olson, M. (1965), *The logic of collective action; public goods and the theory of groups*. Cambridge, Harvard University Press.
- Outshoorn, J.V. (1986), *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland 1964-1984*. Amsterdam, Vrije Universiteit.
- Page, B.I. en Shapiro, R.Y. (1983), Effects of public opinion on policy, *American Political Science Review*, 175-190.
- Pierce, J.C. en Lovrich, N.P. (1983), Trust in the technical information provided by interest groups : the views of legislators, activists, experts and the general public, *Policy Studies Journal*, 626-639.
- Price, V. en Roberts, D.F. (1987), Public opinion processes, pp. 781-816 in Berger, C. en Chaffee, S. (Eds.), *Handbook of communication science*. Newbury Park, Sage.
- Rogers, E.M. en Cavalcanti, C.P. (1980), Communication networks and political behavior, *Communication*, 161-167.
- Sanders, I.T. (1961), The stages of a community controversy : the case of fluoridation, *Journal of social issues*, 55-65.
- Sapolsky, H.M. (1969), The fluoridation controversy : an alternative explanation, *Public Opinion Quarterly*, 241-248.
- Smith, M.B. (1971), A psychologist's perspective on public opinion theory, *Public Opinion Quarterly*, 36-43.
- Stappers, J.G., Reijnders, A.D. en Moeller, W.A. (1983), *De werking van massamedia*. Den Haag, Staatsuitgeverij.
- Strodthoff, G.G., Hawkins, R.P. en Schoenfeld, A.C. (1985), Media roles in a social movement : a model of ideology diffusion, *Journal of Communication*, 134-153.
- Taylor, D.G. (1982), Pluralistic ignorance and the spiral of silence : a formal analysis, *Public Opinion Quarterly*, 311-335.
- 't Hart, H. (1983), *Vragen naar feiten, mogelijkheden en wensen*. Utrecht, Oratie Rijksuniversiteit Utrecht, Instituut voor pedagogische en andragogische wetenschappen.
- 't Hart, H. en Kok, W. (1985), Publieke opinie, communicatiemediën en politiek, pp. 127-147 in Andeweg, R.B. e.a. (Red.), *Politiek in Nederland*. Alphen aan den Rijn, Samson Tjeenk Willink.
- 't Hart, H. (z.j.), *Openbare mening*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, Baschwitz Instituut.
- Thomassen, J.J. (1980), Politieke strijdpunten en coalitievoorkeuren, pp. 179-215 in Van Schendelen, M.P. e.a., *Leden van de Staten-Generaal...* Den Haag, Vuga.
- Tichenor, P.J. e.a. (1973), Community issues, conflicts, and public affairs knowledge, pp. 45-79 in Clarke, P. (Ed.), *New models for mass communication research*. Beverly Hills, Sage.
- Troldahl, V.C. en Dam, R. van (1965), Face-to-face communication about major topics in the news, *Public Opinion Quarterly*, 626-634.
- Turner, R.H. en Killian, L.M. (1972), *Collective behavior*. 2e editie, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 179-198.

- Vogels, L. (1985), Interpersoonlijke communicatienetwerken - Een inleiding, *Massacommunicatie*, 2-17.
- Wester, F. en Vennix, J. (1988), De interpretatieve onderzoeksbenadering, *Massacommunicatie*, 314-323.
- Winkel, F.W. (1983), Het gevaar van averechtse campagne-effecten, *Sociologische Gids*, 114-130.
- Van Goor, H. (1985), Politieke participatie van collectiviteiten : pressiegroepen, pp. 107-126 in Andeweg, R.B. e.a., *Politiek in Nederland*. Alphen aan den Rijn, Samson Tjeenk Willink.
- Van Maarseveen, H. (1980), Kamerleden en actieve burgers, pp. 289-309 in Van Schendelen, M.P. e.a., *Leden van de Staten-Generaal...* Den Haag, Vuga.
- Van Putten, J. (1980), *Haagse machten*. Den Haag, Staatsuitgeverij.
- Van Schendelen, M.P. (1980a), Kamercommissies en fracties, pp. 99-121 in Van Schendelen, M.P. e.a., *Leden van de Staten-Generaal...* Den Haag, Vuga.
- Van Schendelen, M.P. (1980b), Nabeschouwingen, pp. 327-358 in Van Schendelen, M.P. e.a., *Leden van de Staten-Generaal...* Den Haag, Vuga.